

Sosyal Bilimler Dergisi - Journal of Social Sciences

ISSN 2146-4561

Haziran / June 2019, 9 (17): 44-55

İhvân-ı Safâ Risalelerinde Tanrı'nın Bilinmesi

Knowing God in Rasâ'il of the Ikhwân al-Şafâ'

Mehmet KARAKUŞ

Dr. Öğretim Üyesi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Felsefe Bölümü, Kilis/TÜRKİYE

e-posta: mehmetkus@kilis.edu.tr

Orcid:0000-0002-3628-9809

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received:30Nisan / 30 April 2019

Kabul Tarihi / Accepted: 25 Haziran / 25 June 2019

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran/ June 2019

Atıf/Cite as: Karakuş, Mehmet, (2019), İhvân-ı Safâ Risalelerinde Tanrı'nın Bilinmesi / Knowing God in Rasâ'il of the Ikhwân al-Şafâ', *Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (17), 44-55, doi:<https://doi.org/10.31834/kilissbd.559222>

Rights reserved.
For Permissions
sbedergi@kilis.edu.tr

İHVÂN-I SAFÂ RİSALELERİNDE TANRI'NIN BİLİNMESİ

ÖZ

İhvân-ı Safâ, Orta Çağ İslam düşüncesinde önemli bir yere sahip olan entelektüel bir topluluktur. Toplumun kurtuluşunun din ile felsefenin birlikteliği ile gerçekleşeceğine inanan bu topluluk, çeşitli konuları içeren “Risaleler”i yazarak bu hedefini gerçekleştirmeye çalışmıştır.

X. yüzyılın önemli bir bilgi hazinesi mahiyetinde olan İhvân-ı Safâ Risaleleri araştırdığı çeşitli konular ve incelediği ilimler arasında Zorunlu Varlık olan Tanrı'nın bilmesi ve Tanrı'nın bilinmesi gibi her dönemde insan zihnini meşgul eden konulara da yer vermiş hatta bunu felsefelerinin ana mihreri yapmışlardır. Zira İhvân-ı Safâ'ya göre aklını kullanan ve hikmet sahibi olan kişinin ulaşabileceği en son mertebe Tanrı'nın bilgisine kavuşmasıdır. Kısacası Risalelerin hedefi doğru bir Tanrı inancının nefislere yerleşmesini sağlamaya yöneliktir denilebilir.

Bilgi sahibi olabilmek için aşamalı bir eğitimin daha sağlıklı ve kalıcı olacağından hareketle ilk olarak “küçük âlem” olarak niteledikleri insanın kendisini tanımasını ısrarla vurgulayan İhvân-ı Safâ, ancak bundan sonra insanın dış dünyayı daha doğru bir şekilde tanıyabileceğini belirlemiştir.

İhvân-ı Safâ, Tanrı bilgisinin kendine has, sınırsız ve kuşatılmaz olduğunu ve asıl mahiyetini yine Tanrı'dan başkasının bilemeyeceğini savunur. Tanrı'nın bilinmesini ise insanın içine yerleştirilmiş doğal bir bilgi olarak değerlendirir. Ancak bu bilginin ortaya çıkması için öncelikle insanın kendisini tanıması ve nefsinin arındırması gerektiği vurgulanmıştır. Bu da Tanrı'yı bilme konusunda farklı anlayışların varlığını ortaya çıkarmıştır. Zira kendini tanımak ve nefsinin arındırılması hususunda insanlar eşit seviyede olmadıklarından ulaştıkları bilgi bakımından da eşit seviyede olmayacaklardır.

Anahtar Kelimeler: İhvân-ı Safâ, Risaleler, Tanrı, Tanrı'nın Bilgisi.

KNOWING GOD IN RASĀ'IL OF THE IKHWĀN AL-ŞAFĀ'

ABSTRACT

The Ikhwān al-Şafā' is an intellectual community that has an important place in medieval Islamic thought. Believing that the salvation of the society will take place with the association of religion and philosophy, the community tried to achieve this by writing “Rasā'il” which includes various topics.

Rasā'il of the Ikhwān al-Şafā', has included subjects, such as how Necessary Being (God) knows, and how God is being known and they made such subjects as the primary axis of their philosophy. Because according to The Ikhwān al-Şafā', the last stage of learning, is acquiring the knowledge about God. Briefly, the goal of Rasā'il is to ensure that a true belief in God is settled in human souls.

The Ikhwān al-Şafā' emphasized, in order to be knowledgeable, human beings should first recognize themselves as “small world” since, gradual education will be more healthy and lasting, but only after that beings can recognize the outside world more accurately.

The Ikhwān al-Şafā' states that God's knowledge is unique, unrestricted and non-encompassing and that the real nature of God cannot be known to anyone other than God. Knowing God is also regarded as a natural knowledge embedded in human beings. However, for the emergence of this kind of information, it's emphasized that human beings must first recognize and purify themselves. This has revealed the existence of different understandings about knowing God. Because people do not have an equal level of self-awareness and self-purity, they will not be equal in terms of the information they have reached.

Keywords: The Ikhwān al-Şafā', Rasā'il, God, Knowledge of God.

GİRİŞ

Tanrı ve Tanrı'nın nitelikleri her dönemde üzerinde çokça tartışma yapılan konulardan biridir. Felsefe tarihinde birçok filozof bu konuyu irdelemiştir. İslam düşünce tarihinde de hakikate ulaşmayı hedefleyen bütün disiplinlerin anlamaya çalıştığı bu konu, doğru bir Tanrı tasavvuru inşa etmek için son derece önemli ve gereklidir.

Zorunlu varlık olan Tanrı'nın bilmesi ve bilinmesi de bu konu içerisinde araştırılan temel başlıklardan biridir. Konunun iki vechesi bulunmaktadır. Bunlardan birisi “Tanrı'nın bilgisi” iken diğeri “Tanrı'yı bilmek”tir. Her bakımdan mükemmel bir varlık olan Tanrı'nın, bilgisi de sonsuz ve mükemmeldir. Dolayısıyla sonlu ve sınırlı bir varlık olan insanın Tanrı'nın bilgisini tam olarak ihata etmesi mümkün olmadığından, burada konunun detaylarına girilmeden sadece Tanrı bilgisinin nasıllığı ortaya konulacaktır. Diğer veche olan “Tanrı'yı bilmek” vechesi ise bu araştırmanın temel konusunu oluşturur. Tanrı'yı bilme ifadesi ile gerçekte Tanrı'nın eserleri üzerinde derinlemesine düşünerek “Tanrı hakkında bilme”nin kastedilmiş olduğunu da vurgulamamız gerekir. Zira Tanrı'yı biliyoruz demek tam anlamıyla mümkün değilken, Tanrı hakkında biliyoruz demek mümkündür. Düşünce tarihi boyunca da bu konuda çokça sözler söylenmiş ve halen söylenmeye devam etmektedir. İşte bu çalışma ile de Tanrı hakkında bilmenin İhvân-ı Safâ Risalelerinde ne şekilde ele alındığı genel olarak araştırılacaktır.

Kendilerini saf kimseler ve değerli arkadaşlar (İhvân-ı Safâ, trz: 4/18) olarak tanımlayan İhvân-ı Safâ X. yüzyılın entellektül yapısını ortaya koyan son derece dikkat çekici bir topluluktur. Dünya ve onun cazibelerini küçük gören ve kaynağı ne olursa olsun hakikati arayan; kendilerini hakikate adayan bir arkadaş grubu olan (Fahri, 1992: 152) ve Müsamahakâr Müslümanlar (Ahmed Emin, 2007: 2/114) olarak nitelenen İhvân-ı Safâ'nın tam gayesinin bir sentez geliştirmek olduğundan şüphe yoktur. İşte böylesi bir sentez içerisinde Kur'an ve Müslümanlığın değerleri ve idealleri ile diğer en iyi felsefi ve dinî sistemleri harmonize etmeyi hedef edinmişlerdi (Nanji Azim, 2004: I/348). Bu hedefleri doğrultusunda da yaşadıkları çağda bilinen kültürel sanatların çoğunu içeren, büyük bir ansiklopedi niteliğinde olan risaleleri yazmışlardı (Ma'sum, 1998: 89).

Bilimsel açıdan değerlendirildiğinde Risalelerin, X. asrın akli hayatının ve özellikle de fikri yönünün bir resmini sunduğu, felsefenin bütün alt disiplinlerini iki kapak arasında toplayan ilk kitap ve toplumu, ilmî ve felsefi yöntemlerle eğitime amacıyla yapılmış ilk girişim olduğu anlaşılır (Çetinkaya, 2003:115). Yazıldığı çağa göre bir felsefi anlayışı kabul ettirmek çabasında olduğu ifade edilen Risaleler (Awa, 1953: 97), Müslüman filozoflar arasında felsefe ilgisinin ne kadar yaygın olduğunu göstermesi bakımından da ayrıca dikkat çekicidir (Gilson, 1961:199; Gilson, 2007: 346-347).

Şimdi ilk olarak Risaleler'de, Tanrı bilgisinin nasıllığı konusu, tartışmalara girilmeden ifade edilecektir. Zira İslam felsefesi içerisinde Tanrı'nın bilgisi konusu etrafında çok farklı tartışmalar yapılmıştır ki bu tür tartışmalar içerisine girmek bu çalışmanın hacmini aşacaktır. Doğrusu böylesi bir tartışma başka bir çalışmanın konusu olmayı fazlaca hak etmektedir.

1. TANRI'NIN BİLGİSİ

Dış dünyanın bilgisine sahip olmak için İhvân-ı Safâ'nın bilgi anlayışına bakıldığında insanın, bilinebilir olan şeylerin suretlerini üç yoldan elde ettiği anlaşılır: Birincisi duyular aracılığıyla, ikincisi düşünme ve hüküm çıkarma yoluyla, diğeri de burhan yoluyla (İhvân-ı Safâ, trz: 1/25; 3/232). İnsan bilgilerinin çoğu bilgi edinme yollarının ilki olan beş duyu yoluyla edinilir. Çocukluktan itibaren alınan bu bilgi edinme yolu olan duyular bütün insanlar ve canlıların ortak özelliğidir. İkincisi insanları diğer tüm canlılardan ayıran akıl yoludur. Bu yolla bilgi edinmesi çocukluktan sonra ergenlik çağında olur (İhvân-ı Safâ, trz: 2/396). Üçüncüsü ise

burhan yoludur. Bu bütün insanların değil de sadece bazı bilginlerin sahip olduğu bir yoldur (İhvân-ı Safâ, trz: 2/397).

Tanrı'nın bilgisi söz konusu edildiğinde ise, İhvân-ı Safâ'ya göre Şanı Yüce Yaratıcı'nın eşyayı bilmesi bu üç yol dışında olup buların hepsinden daha üstün ve daha yücedir. Çünkü Tanrı için eşyayı bulan denmez bilakis var eden (mücid), sonradan yaratan (Muhdis), icad eden (Muhteri), yoktan var eden (Mübdi), varlığı devam ettiren (Mübki), tamamlayan (Mütemmim) ve yetkinleştiren (Mükemmil) denilir (İhvân-ı Safâ, trz: 3/233). O halde Tanrı'nın bilgisi madde ve surete ihtiyaç duymayan, yoktan yaratan ve yarttığı varlığını devam ettiren kendine has ve başka hiç bir varlıkta olmayan bir bilgidir denilebilir.

Şimdi de bu çalışmanın asıl amacı olan Tanrı'nın bilinmesi konusunun İhvân-ı Safâ Risalelerinde araştırılmasına geçilebilir.

2. TANRI'NIN BİLİNMESİ

İhvân-ı Safâ Risalelerinin odak noktasında Tanrı vardır. Risalelerde, topluluğu meşgul eden ve ulaşılmak istenen temel hedef ise Tanrı'ya ulaşma yollarıdır. Ancak bu ulaşma, öyle sanıldığı gibi kolay da değildir. Üstelik herkesin aynı seviyeye ulaşabilmesi olanaklı da değildir. Zira insanlar farklı anlayış kapasitelerine sahiptir. Bu durum, her istekli olanın bunu gerçekleştirebilmesi için aklını kullanması, ahlaki olarak nefsini arındırması ve ilim sahibi olmasının gerektiğini bize göstermektedir. İlim elde edilmesi de yine herkes için aynı seviyede gerçekleştirilebilecek bir etkinlik değildir. Bu bilgiye ulaşmak için belli bir metodoloji takip edilmesi gerekmektedir. İşte Risaleler bu metodolojiye uygun olarak düzenlenmiş ilim hazineleridir. Bu metodoloji gereği Risaleler dört kısımdan oluşmuş ve her bir kısım sonrakine dayanak olacak şekilde düzenlenmiştir. Risalelerin ilk cildinin Matematik ilimlerini, ikinci cildinin tabiat ilimlerini, üçüncü cildinin akli ilimlerini ve nihayet dördüncü cildinin ilahiyat ve metafizik ilimlerini incelemesi bunun açık kanıtıdır. Gerçekten de İhvân-ı Safâ'ya göre hâkim filozofların matematik ilmini incelemedeki ve öğrencilerini onunla eğitmelerindeki amacı, bu ilimden yola çıkarak doğa bilimlerine gitmek ve ulaşmaktır. Doğa bilimlerini incelemelerindeki amaçları ise bu bilimlerden yola çıkarak ilahiyat ilimlerine yükselmek ve ilerlemektir. Bu ilerleme, filozofların en yüce amaçları ve hakikat bilgisiyle ilahiyat ilimlerine ulaşabilecek son noktadır (İhvân-ı Safâ, trz: 1/41).

Risalelerin yazılış sırasına ve amacına bakıldığında insanın Tanrı'ya yönelimini sağlamaya, manevî arınmayla maddî olan her şeyden uzaklaşarak tanrısal alana uzanmaya, tanrısal ilhamları elde etmeye ve daha çok ahiret saadetini sağlamaya dönük olduğu görülür. Bu yüzden Risalelerde yer alan bilimlerin sıralanışı ve bilim sınıflaması, insanları, nesnelere dünyasından adım adım metafiziğe, bir diğer deyişle tanrısal alana yönlendirecek bir biçimde planlanmış ve bu sınıflamada tüm bilimler ilahiyata/metafiziğe bir hazırlık olarak düşünülmüştür. Zira İhvân-ı Safâ'ya göre kim ilahiyat ilimlerini incelemeyen, ilimlerde yeterli dereceye ulaşmadan ve onların eğitimini alıp nefsini arındırmadan zor meselelerin peşine düşerse yanılır. Sonuçta evrendeki her şeyin ihmal edildiğini, kendi halinde bırakıldığını ve kainatın hikmet sahibi, her şeyi bilen bir sanatkarın sanatı olmadan biraraya gelerek tesadüfen meydana geldiğini düşünür. Dahası alemlerin rabbinin alemlerdeki işlerinden gafil olduğunu, hatta bu yüzden orada hikmete uygun olmayan işler yürütüldüğü kanaatine varır (İhvân-ı Safâ, trz: 3/507). İhvân-ı Safâ'ya göre böylesi bir kişi daha da ileri giderek Yüce Tanrı hakkında ne kadar olumsuz düşünce varsa ifade eder (İhvân-ı Safâ, trz: 3/513). Bu ise Risalelerden anlaşıldığı kadarıyla en istenmeyecek durumdur. Zaten Risalelerin yazılış amacı da bu tür yanlış anlayışları düzelterek, doğru bir Tanrı inancını insanların ruhlarına yerleştirmektir. Bundan dolayı da Risalelerde hakikati arayanlara ilahiyat ilimlerini incelemeleri tavsiye edilir.

İlahiyat ilimlerinde inceleme yapmadaki ilk derece, nefis cevherinin bilgisidir. Nefsin kaynağının yani bedene ilişmeden önce nereden geldiğinin araştırılması, geri dönüşünün yani ölüm olarak isimlendirilen bedenden ayrılışından sonra nereye gideceğinin, ruhlar âleminde iyi olanların sevabının, kötülerin cezasının nasıl olacağını soruşturulmasıdır. Zira İhvân-ı Safâ'ya

göre insan Rabbinin bilgisine kendini adanmışsa, O'nun bilgisine ancak nefsinin bilgisinden sonra yol bulabilir (İhvân-ı Safâ, trz: 1/42).

Bilimleri ayrıntılarıyla sınıflandıran İhvân-ı Safâ, bilgi konusunda da kendine has bir yol takip eder. Aşamalı bir eğitim modelini benimseyen İhvân-ı Safâ'nın matematik ile başlayan Risalelerinde, sayıların ele alınışı ve bilimlerin temelini teşkil etmesi hasebiyle en başa konulması dikkat çekicidir. Bu “Bir”in sayılar içerisindeki konumundan hareketle Tanrı'nın varlığı ve birliğini kavrama ve kolaylaştırma çabasıdır. Epistemolojik ve dinî düzlemlerde sayı çalışmasının büyük avantajı, İhvân-ı Safâ'ya göre, onun, sayıların mevcut olduğu ruhun bilgisine götürmesi, bu bilginin de nihayetinde, ancak felsefe yoluyla mümkün olabilecek Tanrı bilgisine iletmesidir (Fahri, 2008: 90). Risalelerde aritmetikten sonra geometri bilimine yer verilir. İhvân-ı Safâ'ya göre geometri birçok sanatkârın ihtiyaç duyduğu bir ilim olup, somut ve soyut olmak üzere ikiye ayrılır. İhvân-ı Safâ, önce somut geometriyi sonra da soyut geometriyi ele alır. Bunun sebebi de, filozofların aritmetikten sonra geometriyi ele almalarında olduğu gibi, bu alanla ilgilenenlere duyulurlardan akledilirlere, somuttan soyuta doğru giderek bu konuları daha kolay bir şekilde kavratmaktır. İhvân-ı Safâ'ya göre hissi/somut geometriyi inceleme, bütün pratik (*amelî*) sanatlarda ustalığa ulaştırırken, aklî/soyut geometriyi inceleme ise bilimsel sanatlarda ustalığa götürür. Çünkü bu ilim, ilimlerin kökü ve hikmetin esası olan nefsin cevherinin bilgisine ulaştıran kapılardan biri, bilimsel ve pratik tüm sanatların aslıdır, ki bu da nefsin cevherinin bilgisidir (İhvân-ı Safâ, trz: 1/53).

Nefs cevherinin bilgisinin elde edilmesi ve sonrasında tabiat unsurlarının araştırılması ile insanın kendini tanımasını gerçekleştireceği ve bunun sonucunda da Tanrı'nın bilgisine ulaşabileceği vurgulanan Risalelerin pek çok yerinde evren ile insan ilginç karşılaştırmalarla benzeştirilir. Gerçekten de İhvân-ı Safâ'ya göre insanın yapısı incelenip düşünüldüğünde onda bütün varlıkların örnekleri görülebilir. Bundan dolayı insanı “küçük âlem” diye adlandırırlar. Çünkü o, içinde bulunduklarıyla büyük âlemdeki şeylere benzer (İhvân-ı Safâ, trz: 4/235). Haddizatında insanın küçük âlem şeklinde anlaşılması ilkçağdan itibaren rastlanılan bir yaklaşımdır. Zira Pythagoras'a göre de insan küçük bir evrendir (Bayladı, 2008: 66). İhvân-ı Safâ'nın kozmolojisine göre insan, evrenin bir cüzünden pay almış, onunla adeta iki canlı varlık gibi kozmik bir harmoni içine girmiştir. Burada evren içinde insan, küçük ve önemsiz bir varlık olmadığı gibi, evren de insan karşısında suskun ve dilsiz değildir. Çünkü onlar birbirinin örneğidir (Filiz, 2010: 120).

İhvân-ı Safâ'ya göre insan, âlemin bir özetidir. Eğer insan kendini bilirse âlemin tamamını bilebilir. Âlemin tanınabilmesi için “küçük âlem” olan insan tanınmalıdır. Oradan da âlemin yaratıcısı olan Tanrı'nın bilgisine ulaşılabilir. Bunun için insan önce nefis bilgisini elde etmeye çalışmalı ve bu konuda da aklını kullanmasını bilmelidir. Daha işin başında bilginin gerçekleşebilmesi için insanın kendini bilmesi gerektiğini vurgulayan İhvân-ı Safâ, bütün hakiki ilimlerin başlangıcının, insanın kendini (nefsini) bilmesiyle gerçekleşeceğini belirler (İhvân-ı Safâ, trz: 3/34). Aslına bakıldığında “büyük insan” olarak görülen âlem ile “küçük âlem” olarak görülen insanın anlatılması ve anlaşılması çabasının arkasında yatan ana etken de yine Yaratıcı'yı tanımaya götürmesidir denilebilir.

İhvân-ı Safâ'ya göre, insanın kendisini bilmesini her türden bilginin temeli sayar ve bu bilgi ile kendinden hareketle kâinatın da benzer şekilde yaratıldığı görüşüne, bunun neticesinde de onu Tanrı'yı bilme noktasına ulaştıracağını ifade eder. İhvân-ı Safâ'ya göre insan, Rabbinin bilgisini arıyorsa, O'nun bilgisine ancak nefsinin bilgisinden sonra yol bulabilir. Zira kendini en iyi bilen, Rabbin en iyi bilendir. Bundan dolayı nefis ilmini, onun cevherinin ve güzelleştirmesinin bilgisini talep etmek her akıllıya vaciptir (İhvân-ı Safâ, trz: 1/42). Dahası akıl sahibi bir varlık olarak insan, cisminin yaratılışı ve sureti bakımından izlediği yol gibi, nefsinin yolunu izler ve onun halleri hakkında tasarruf sahibi olursa kendisi meleklik derecesinin izlediği insanlık derecesinin en uç noktasına ulaşır, izzet ve celal sahibi Yaratıcısı'na yakın olur ve nitelemenin dahi yetersiz kalacağı şekilde en güzel ödüllerle mükafatlandırılır. Nihayet, ölümün

ardından onun nefsi, hoşnut, mutlu, sevinçli, sonsuza kadar ve ebediyen baki kalacak, ruhanî, göksel bir melek olur (İhvân-ı Safâ, trz: 1/253-254).

İnsanın eşyanın hakikatini kavradığını iddia edip kendi nefsinin bilmemesi ise şaşılacak bir durumdur. İhvân-ı Safâ'ya göre daha kendisini bile bilmediği halde şeylerin hakikatlerini bildiğini iddia eden kimse, kendisi açken insanları doyuran, kendisi çıplakken başkasını giydiren, kendisi hasta olduğu halde insanları tedavi eden ve kendi evinin yolunu bilmezken insanlara yol gösteren kimseye benzetilir. Bundan dolayı da insanın, bu tür konularda işe, önce kendisini sonra başkasını bilmekle başlaması gerektiği ifade edilir (İhvân-ı Safâ, trz: 2/378-379; 4/169). Aslında “kendini bilen Rabbini bilir” ifadesiyle kastedilen, insanda bulunan her niteliğin aynıyla Tanrı'da da bulunması değildir. Bu ifade, her yönüyle kendisini bilen insanın, sahip olduğu bilgilere dayanarak Tanrı hakkında bilgilere ulaşabileceği ve doğru bir Tanrı anlayışını ortaya çıkarabileceğini ifade etmektedir. Ayrıca Tanrı'yı tam olarak bilmek mümkün değildir. Zira Tanrı'yı tam olarak bilebilmek için Tanrı seviyesinde olmak gerekir. Tanrı seviyesinde olmak ifadesi bile Tanrı kavramı için çelişki ortaya çıkaracak bir söylem olduğundan kabul edilebilecek bir yaklaşım değildir. Buna göre Tanrı'yı hakıyla bilecek yegâne varlık yine Tanrı'nın kendisiyken insan Tanrı hakkında bilen bir varlık olacaktır.

İhvân-ı Safâ, cehaletle mücadeleyi kendisine şiar edinerek, herkese ilim peşinde olmayı tavsiye etmektedir (İhvân-ı Safâ, trz: 1/120). Buna göre, bedeni kazançlar olan malı kazanmada dünya ehlinin çalıştığı gibi, bütün fiillerin ahlak ve hikmete uygun olması için olabildiğince çok bilgi kazanmaya çalışmalıdır. Çünkü bilgiler ruhanî kazançlardır. İhvân-ı Safâ'ya göre insan, mal ile istediği dünya lezzetlerine ve güzel yaşamaya imkân bulduğu gibi, nefis de ilim sebebiyle ahiret yurdundaki lezzetleri elde etmeye imkân bulur. Ahireti arzulayanlar ise Tanrı'ya ilim ile daha çok yaklaşır. Allah'ın “De ki bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?” (Zümer, 39/9.) ayetinde buyurduğu gibi, insanlar birbirlerine ancak ilim nedeniyle üstün olurlar. Yine nefisler, cehalet ölümünden ilim sebebiyle dirilir ve ilim sayesinde gaflet uykusundan uyanırlar (İhvân-ı Safâ, trz: 1/254).

İhvân-ı Safâ'nın bilgi edinme konusundaki bu tavsiyelerinin arkasında yine değerli bir maksadı vardır. Bu da ilmin, hakikate ulaştırarak yol olmasıdır. Peki onlara göre bilgi nedir?

Genel olarak bilgi bilen ile bilinen arasında kurulan ilişkinin bir ürünüdür. Bundan da anlaşılacağı üzere bilgi, çift taraflı bir bağlantıdır. Bu bağlantının bir ucunda bilen, diğer ucunda ise bilinen bulunur (Cihan, 1998:11). Bilinen şeyi, bilenin zihnî bir ürünü olarak gören İhvân-ı Safâ'da da aynı anlamda olmak üzere bilgi, bilenin zihnindeki bilinebilir olan şeyin, suretidir (İhvân-ı Safâ, trz: 1/15). Var olan şeyin düşüncedeki karşılığı olan suret, varlıkla düşünce arasındaki bağı gösterir. Bu suret ve dolayısıyla bilgi aynı zamanda insan türüne mahsus bir özellik olarak onu diğer varlıklardan ayıran en temel özelliğidir (İhvân-ı Safâ, trz: 4/65). Nefiste yerleşen bu suretin, madde ile maddenin ilintilerinden soyutlanmış bir halde, dolayısıyla aklî ve zihnî bir yapıya sahip olması gerekir ki bilginin gerçekleşmesi mümkün olsun.

İhvân-ı Safâ'ya göre ilim, âlimin nefsinde bulunan bilinenin suretinden başka bir şey değildir. Âlimlerin nefisleri bilfiil (*gerçekten/gerçekleşmiş*), öğrencilerin nefisleri ise bilkuvve (*düşünce aşamasında/potansiyel*) bilendir. Buna göre öğrenmek ise bilkuvve olan bir şeyi bilfiile çıkarmaktan başka bir şey değildir. Dolayısıyla öğrenmek de kuvveden fiile çıkmaktır. Bilkuvve olan her şey, ancak onu kuvveden fiile çıkararak ve bilfiil olan bir şey nedeniyle kuvveden fiile çıkar. Felekî-küllî nefis, bilfiil, cüzi nefisler ise bilkuvve bilendir. Buna göre her cüz'î nefsin bilgileri ne kadar çok ve yaptıkları ne kadar muhkem olursa, ona olan nispetinin yakınlığı ve aşırı benzemesi nedeniyle felekî nefse o ölçüde yakın olur. Nitekim İhvân-ı Safâ'nın felsefenin tanımında, “İnsanın gücü ölçüsünde Tanrı'ya benzemesidir” (İhvân-ı Safâ, trz: 1/254) denilmesinin nedeni de ilim sayesinde kendisinden daha üstün konumda olan varlıklarla elde edeceği yakınlık kastedilmiş olmaktadır.

Peki İhvân-ı Safâ'ya göre nefis bilgileri hangi yollarla elde edebilir? İhvân-ı Safâ'nın epistemolojisine bakıldığında görülür ki, insanlar bilgi elde etme yolları bakımından farklıdır ve

bu durumun nedeni de aldıkları eğitimidir. Bazıları duyular yoluyla, bazıısı işitme, rivayet ve haber yoluyla, bazıısı da düşünme, araştırma, inceleme ve içgüdüsel akıl vasıtasıyla bazıısı da vahiy ve ilham yoluyla bilgi elde eder. Bu sonuncusu insanın kendi kazanması ve ihtiyarı ile olmaz; aksine Tanrı'dan bir bağış olarak verilir. Bazısı da kıyas ve akıl yürütme yoluyla bilgi elde eder ki bu kazanılmış akılla olur. İşte bu akılla, akıllılar övünür, bilginler ve filozoflar bununla üstünlük taslarlar (İhvân-ı Safâ, trz: 3/303).

İhvân-ı Safâ'ya göre bilgi, bilinenin bilen kişinin nefsindeki suretidir (İhvân-ı Safâ, trz: 4/65). İhvân-ı Safâ'ya göre insan bilinebilir olan şeylerin suretlerini üç yoldan elde eder: Birincisi duyular aracılığıyla, diğeri düşünme ve hüküm çıkarma yoluyla diğeri de burhan yoluyla. Bu bilgi yollarından her birisi farklı bilgileri elde etmede nefse hizmet ederler. Cismanî cevherlerin hepsi edilgindir, duyular yoluyla idrak edilir. Ruhânî cevherler ise etkindir, duyular yoluyla değil, ancak akılla ve kendilerinden meydana çıkan aklî fiiller aracılığıyla idrak edilir (İhvân-ı Safâ, trz: 1/25; 3/232). Şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki İhvan'da dış duyu organları yani beş duyumuz, insanda ilk meydana gelen bir bilgi kaynağı olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla insanın varolan dünya ile ilk buluşması bu organlar vasıtasıyla gerçekleşmekte ve böylece dış âleme ait bilgilerimizin temeli bu duyular tarafından sağlanmaktadır. Ayrıca bu beş duyumuz tarafından elde edilen bilgilerin iç duyulara ve akla kaynaklık etmesi bakımından da önemli olduğu görülmektedir. Buna göre akılla bilinen hususların ilk bilgileri duyu organlarından elde edilmiştir denilebilir. Duyumları daha fazla olanların onlar üzerindeki düşüncelerinin, hayalleri daha fazla olanların da onlar üzerindeki dikkatlerinin daha çok olması bu sebebledir (İhvân-ı Safâ, trz: 3/425).

İhvan'a göre öğrenim tedrici bir şekilde gerçekleşir. Bu gerçekleşme ise önce his, daha sonra akıl ve sonra da burhan yoluyla. İnsan için duyular bulunmadığında, hiçbir şey bilemeyeceği gibi, burhanla kanıtlananlar ve akılla bilinenler olmadan da bir şey öğrenemez (İhvân-ı Safâ, trz: 3/424). Yani İhvan'a göre duyuların ölçüsü akıl, aklın ölçüsü ise burhandır.

Bilgi ile ilgili bu kısa açıklamalardan sonra İhvân-ı Safâ'nın Risalelerinde, Tanrı'nın bilinmesi konusundaki yaklaşımlarına geçilebilir. İhvân-ı Safâ'ya göre insanların Tanrı'yı bilmesi, biri genel diğeri özel olan iki yoldan biriyle olur: Genel olanı, O'nun hüviyetini oluşturan insanın doğasına yerleştirilmiş içgüdüsel bilgidir. Fıtrat delili olarak değerlendirilebilecek bu bilgi türü, ontolojik karakterde ve çeşitleri olmayan bir şekilde Yaratıcı'nın varlığı hakkındaki bilgisidir. Özel bilgi ise, O'nu nitelik, tecrit, tenzih ve tevhid yolu ile olup bu bilgi burhan yoluyla ve nebiler, veliler, bilgeler, hayırlılar ve iyiler gibi insanların faziletliilerine özgüdür (İhvân-ı Safâ, trz: 3/233). Bu bilgi türü daha çok kozmolojik karakterde olup, araştırmaya ve incelemeye ihtiyaç duyar. Dolayısıyla insanların bilgi seviyelerine göre bunun çeşitleri çok fazladır.

Tanrı kendi bilgisini insanın içine yerleştirmiştir. Yani tecrübe ve bilgi edinmeye ihtiyaç duymadan insanın var oluşuyla birlikte hazır olan bir bilgi olarak bulunmaktadır. Buna göre insanın doğal olarak Tanrı'yı bilmesi gerekmektedir. Bir bakıma bu Tanrı varlığının da ciddi kanıtıdır. İhvân-ı Safâ'ya göre, Tanrı hikmetinin bir gereği olarak nefisleri kendi mahiyetini öğrenmeyi istemeye ve kendisinin varlığını bilmeye yöneltip sevk etsin diye nefislerin yaratılışında, hiçbir öğrenme ve kazanım söz konusu olmaksızın kendi hüviyetini doğal yoldan tanıma imkânını var etmiştir. Her ne kadar Tanrı fikri doğuştan insanın içine yerleştirilmişse de, bunun açığa çıkması için istekli olunması ve çaba harcanması gerekir. Nefislerin bunları bilmeyi arzulaması, onları tüm metafiziksel, doğal, matematiksel, aklî ve tecrübî ilimleri bilmeye yöneltip sevk eder. Sonuçta bu ilimler ve fenler sağlam bir şekilde inşa edildiğinde, nefisler Tanrı'yı hakkıyla tanır, Onunla huzura erip tatmin olurlar ve sebat ederler. Böylece en yüksek saadet ve mutluluk olan ahiret saadeti ve mutluluğuna ererler. Saadet ve mutluluk ise, dünyevî ve uhrevî olmak üzere iki kısımdır. Dünyevî saadet ve mutluluk, her şahsın bu dünyada mümkün olduğu kadar uzun bir süre en iyi haller ve en yüksek gayeler üzere kalmasıdır. Uhrevî saadet ise, her nefsin, cesedi terk ettikten sonra sonsuza dek en mükemmel haller ve en yüksek gayeler üzere kalmasıdır. İhvân-ı Safâ'ya göre şu da bilinmelidir ki, nefislerin en iyi halleri, metafiziksel

meseleleri ve ilahî marifetleri bilmesi, onlardan haz alması, sevinç ve neşe içerisinde olması, sonsuza dek bu hal üzere kalmasıdır (İhvân-ı Safâ, trz: 3/516).

Bilgi elde etme yolları incelendiğinde, insanın içine doğuştan itibaren yerleştirilmiş ama gün yüzüne çıkması için ciddi bir çaba gerektiren bilgi dışında Tanrı hakkındaki bilgiye daha ziyade iki yolla ulaşılabileceği anlaşılır. Akıl ve vahiy. Duyularla Tanrı'nın anlaşılma imkanı yoktur. Çünkü duyular dediğimiz organlarla, sınırlı bilgilere ve ancak belirli bir zamanda ve belirli bir vakitte bulunan varlıklar algılanır. Oysa Tanrı, sınırsız, zaman ve mekanla kayıtlanamayan bir varlıktır. Dolayısıyla böyle bir bilgiyi sağlama imkanı yoktur. Üstelik akıl yürütme ve düşünme aracılığıyla bilgi edinmek duyulara göre daha sağlıklı ve geçerli bir yoldur. Çünkü akıl ile hem duyuların sağladığı bilgi verileri hem de duyulara kapalı olan manevî olgular elde edilebilir. Dahası duyulara ârız olan sıkıntılar akla ârız olamaz. Filozoflar daha ziyade bu şekildeki düşünme ve burhan yolunu tercih etmişlerdir. Vahiy yoluyla edinilen bilgilere gelince, bu bilgi türü en şaşmaz bilgilerin verildiği bir yol olarak görülmektedir. Ancak bu bilgi, insanın kendi kazanması ve ihtiyarı ile olmayan aksine Tanrı'dan bir bağış olarak verilen bir bilgi türüdür. Çünkü vahiy ile Tanrı'nın kendisi hakkında kendisinin bildirmesi söz konusudur. Tanrı'nın seviyesinde başka bir varlık olmadığı gibi varlıklardan hiçbirine benzerliği de olmadığından Tanrı'nın kendisini bildirmesinden daha doğru bir bilgi olamaz. Bu nedenle Tanrı hakkında verilen bilgilerin en doğrusu Tanrı'nın kendisi hakkında verdiği bilgi olmaktadır.

Bilginin imkânını kabul eden ve bilgiye erişme konusunda insanların en üstünü olan peygamber ve filozoftan da söz eden İhvân-ı Safâ'ya göre aklî ilimler, rabbânî bilgiler ve ruhsal hikmetler konusunda insanların en yüksek tabakası peygamberlerken, sanatlar ve cisimsel bilgiler konusunda insanların en yüksek sınıfı ise filozoflardır (İhvân-ı Safâ, trz: 4/412).

İhvân-ı Safâ, vahyi bilgi kaynağı olarak kabul ederken bunu, Tanrı'nın insanlara verdiği bir lütuf olarak görmektedir. Böylece Tanrı, bilginin kaynağı olmaktadır. Bu bilginin elde edilebilmesi için ise insanın nefsinin arındırılması gerekmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla İhvân-ı Safâ, akıl ve duyuya dayalı bilgilere itibar etmekle beraber vahiy, ilham ve sezgiyle de hakikate ulaşılacağı görüşündedir. Esasen İhvân-ı Safâ, akla, sezgiye ve vahye yerine göre yer vermekle eklektik bir tavır takınmaktadır. Ancak İhvân-ı Safâ'ya göre her türlü bilginin kaynağı şüphesiz ki mutlak anlamda Tanrı'dır.

Her yapılan işin bir hedefi olması gerektiğinden hareketle İhvân-ı Safâ, bilginin en önemli hedefinin de, kulu Rabbine yaklaştırması olarak ifade eder (İhvân-ı Safâ, trz:1/183). Şüphesiz bütün ilimler şerefli ve değerlidir. Fakat İhvân-ı Safâ'ya göre en şerefli ve en değerli ilim, insana kendi cevherinin hakikatini bildiren ve insanın en yüce gayesi olan Rabbiyle buluşmasını sağlayan bilgidir (İhvân-ı Safâ, trz: 4/83).

Başka bir söyleyişle İhvân-ı Safâ'ya göre ilimlerin en şerefli ve marifetlerin en yücesi Tanrı ve O'na layık olan sıfatların bilgisidir (İhvân-ı Safâ, trz: 3/513). Zaten on dördüncü risale de, “İnsanın Bilimlerdeki Gücünün Sınırının Açıklanması”; yani onun ilimlerdeki hedefinin hangi amaca yönelik olduğu ve buradan hangi şerefi elde edeceği hakkındadır. Bu risaleden amaç, marifetullah konusunda uyarıda bulunmak, O'na yönelip O'na ulaşmaya çalışmak, O'nun huzurunda durmak ve bütünüyle O'na dönmektir. Nitekim başlangıç O'ndan, dönüş O'na ve ulaşılacak en son nokta O'dur (İhvân-ı Safâ, trz: 1/10). Bu noktaya ulaşıp Tanrı'yı hakkıyla tanıyanlara gelince, İhvân-ı Safâ'ya göre bunlar Tanrı'dan başkasını vesile edinmezler. İşte ulaşılan bu mertebe, Tanrı'nın velileri olan marifet ehlinin mertebesidir (İhvân-ı Safâ, trz: 3/483).

İhvân-ı Safâ'ya göre, Tanrı'yı ve O'na layık olan sıfatları bilmek hayatın gayesi olacak kadar önemlidir. Bu nedenle de bilginler, O'nun zatının mahiyeti hakkında konuşmuş, O'nun hakikati ve sıfatları konusunda sözü uzatmışlardır. Ancak çoğu takip ettikleri metod ve konunun bulanıklığı sebebiyle yönünü şaşırmıştır. Bunun nedeni de, bu konunun işaret ettiği ifadeye en uzak, ancak vicdan itibarıyla mezheplere en yakın olmasıdır. Vicdanı bu fırsatı kaçıran kimse, O'nun zatının gizli ve sıfatlarının anlaşılması ve saklı olmasından dolayı kaçırılmamıştır. Ancak

O'nun zuhurunun şiddetinden ve nurunun azametinden dolayı kaçırmıştır. O'nun zatını ve sıfatlarının hakikatini bilmeye çalışanlar, bunu sadece diğer duyulur tikel nesnelere araştırdıkları ve yine diğer külli varlıkları inceledikleri gibi ele almışlardır. Hâlbuki bu külli varlıklar, yoktan var edilen ve birer sanat eseri olarak ortaya konan cevherlerden, arazlardan, sıfatlardan, sıfatları alan nesnelere ibarettir. Bunların hepsi, zamanın, mekânın, varlıkların, fertlerin, türlerin ve cinslerin kapsamları içerisinde yer almaktadırlar. Yine bunların her biri hakkındaki şu dokuz şeyin bilinmesi istenir ve onlar şu sorularla araştırılır: O var mı? O nedir? O kaç tanedir? O nasıldır? O hangisidir? O nerededir? O ne zaman var olmuştur? O niçin var olmuştur? Ve o kimdir? Peki, Tanrı da bu sorulara verilen cevaplarla tam olarak anlaşılabilir mi? İhvân-ı Safâ'ya göre önemli bir nokta da, hüviyetleri yoktan var eden, mahiyetleri ortadan kaldıran, nicelikleri icat eden, keyfiyetleri oluşturan, mekânları birbirinden ayırt eden, ilintilere ve nedenlere bağlı olanların nedenlerini düzenleyen bir varlık için, “o nedir” denemeyeceği hususudur. Ayrıca O'nun hakkında şu sorular da sorulamaz: O nasıldır? O kaç tanedir? O hangisidir? O ne zaman var olmuştur? O niçin var olmuştur? Bu tür konularda ve araştırmalarda Tanrı ile ilgili yalnızca şu iki soru sorulabilir: O var mıdır? O kimdir? Nitekim İhvân-ı Safâ'ya göre, O'nun hakkında: “O, şöyle şöyle yapan; böyle böyle ortaya koyandır” denir. Bu da O'nun ancak eserleriyle bilinebileceğini ifade etmektedir. Bu yüzden Firavun, Hz. Musa'ya, “Âlemlerin Rabbi de nedir” diye sorduğunda, O, bu sorunun “nedir” kısmına cevap vermemiştir. Sadece Allah'a ve O'nun rububiyetine yakışanları anlatmış ve bu bağlamda şöyle demiştir: “O, göklerin, yerin ve bu ikisi arasındakilerin rabbidir” (Meryem, 19/65). Ancak bu cevap Firavun'u tatmin etmemiş ve bu yüzden etrafında konuşan insanlara şöyle demiştir: “Duyuyor musunuz? Ben ona, O'nun ne olduğunu soruyorum, O bana kim olduğunu söylüyor.” Aynı şekilde Kureyş müşrikleri de Hz. Peygamber'e sormuşlar ve onunla tartışarak şöyle demişler: “Biz putlarımıza ve kendi ilahlarımıza tapıyoruz. Biz onları görüyoruz, müşahede ediyoruz ve tanıyoruz. Sen de bize taptığın kendi ilahından haber ver. O nedir?” Bunun üzerine cevabı onlara Yüce Allah şöyle vermiştir: “De ki: O birdir...” (İhlas, 112/1). Onlar bu cevapla tatmin olmamışlar ve şöyle karşılık vermişler: “O anlaşılamaz ve bilinemez.” Zira onlar bu soruyla, O'nun zatının mahiyetini kast ediyorlardı. O bir cevher mi, yoksa araz mı? O bir nur mu, yoksa karanlık mı? O bir cisim mi, yoksa ruh mu? O dışarıda mı, yoksa içeride mi? O ayakta mı, yoksa oturuyor mu? O boşta mı, yoksa meşgul mü? Tanrı ile ilgili bunlara benzer, O'nun rububiyetine yakışmayan sorular soruyorlar ve araştırmalar yapıyorlardı. Oysaki Allah zalimlerin söylediklerinden ulu ve yücedir (İhvân-ı Safâ, trz: 3/513-514). Bu açıklamadan da anlaşılacağı üzere Tanrı'nın mahiyeti tam olarak bilinemez. Tanrı'nın mahiyeti hakkında soru soranlara verilen cevap da zaten bunu göstermektedir. Hem Firavun hem de Mekke müşrikleri dış dünyada algıladığımız herhangi bir nesne gibi Tanrı'nın varlığını göstermesi isteğiyle muhataplarına “âlemlerin rabbi nedir?” diye sorduklarında onlara hem Hz. Musa ve hem de Hz. Muhammed Kur'an'ın diliyle Tanrı'nın fiillerini açıklayarak cevap verirler. Çünkü Tanrı'nın bilinmesinin en açık yolu O'nun fiilleriyle açıklanmasıdır. Bu nedenle Firavun ve Mekke müşriklerinin “O nedir?” ve “O kimdir?” soruları, mahiyeti araştıran sorular olduklarından, onların bu sorularına cevap verilmemiştir. Zira bu sorularla hedeflenen şey, O'nun hakikatinin öğrenilmesine dönük olmasıdır. Oysa Tanrı'nın hakikati tam olarak bilinemez. Buna göre fiilleri O'nun varlığını gösterirken O'nun mahiyetini bildirmiş olmaz. Dolayısıyla Tanrı'nın varlığı, fiilleri ve fiillerinin eserleri bilinebilir ancak mahiyetinin bilinmeyeceği anlaşılmış olur.

İhvân-ı Safâ'ya göre Tanrı'nın varlığı idrak edilebilir mi? sorusunu yukarıdaki tartışmalar ve değerlendirmeler ışığında tekrar sorduğumuzda, bu soruya İhvân-ı Safâ anlayışında olumlu cevap vermenin mümkün olmadığını ifade edebiliriz. Çünkü Tanrı'nın sahip olduğu boyut insan idrakini aşan bir seviye olup, insan idrakiyle tam olarak bilinmesi imkân sınırlarının dışındadır. Dolayısıyla Tanrı'nın idrak edilememesi nedeni Tanrı'nın mahiyeti ve insanın sahip olduğu sınırlı yapısıdır. Bu durumda sınırlı bir varlık olan insanın sınırsız kuşatması idrakinin üstünde olacaktır. İhvân-ı Safâ'ya göre akledilir varlıklar arasında bazı varlıklar vardır ki, bu varlıkların aşık, apaçık ve belirgin oluşunun şiddetinden dolayı insan aklının onları idrak etmesi ve yüceliklerini kuşatması hiçbir şekilde mümkün değildir. Mesela şanı yüce olan Allah'ın yüceliği

bu şekildedir (İhvân-ı Safâ, trz: 3/408; 3/513). Bu konuda insanın durumu yarasanın ışıktaki görememesindeki durumu gibidir. Yarasa da ışıktaki göremez. Bu görememenin nedeni ışığın yokluğu değil bilakis ışığın şiddetidir. Gerçekten bu durum, insanın çok küçük ve çok büyük varlıkları görememesinde de aynı şekilde geçerlidir. Kısacası bu durum Tanrı'nın aşkınlığıyla, sonsuz ve sınırsız varlık olmasıyla ilgilidir ve insan zihni tarafından bu sonsuzluk ve sınırsızlık tam olarak ihata edilemeyecektir.

Nefsin duyulurları ve akledilirleri idraki anlatılırken İhvân-ı Safâ, ayna örneğini de kullanır. Buna göre ayna ne kadar düzgün ve parlak olursa eşyanın hakikati de o oranda tam olarak anlaşılabilir. Ters bir durumda yani aynanın çukur olması ve yeterince parlaklığa sahip olmaması halinde eşyayı olduğu gibi anlayamayacaktır. Buna benzer durum nefis için de geçerlidir. Nefs bilgili, cevheri saf ve bozuk/kötü fiillerle kirletilmemiş olursa eşyayı olduğu gibi hakikati ile bilebilirken aksi halde ise eşyanın hakikati tam ve net olarak anlaşılacaktır. Bu nedenle eşyanın hakikatini araştırmada İhvân-ı Safâ'ya göre ahlak ve düşüncenin güzelleştirilmesi son derece önemlidir (İhvân-ı Safâ, trz: 4/109).

Tanrı'nın tam olarak bilinmeyeceği ancak hakkında bilgi sahibi olunabileceği söylendiğine göre “Tanrı, insanlar tarafından nasıl bir varlık olarak tanınmaktadır?” sorusu sorulabilir. Bir kere İhvân-ı Safâ'ya göre Tanrı'nın hiçbir mahlûkunun ortak olmadığı sıfatları ve kendisinden başkasının bilmediği bilgileri vardır (İhvân-ı Safâ, trz: 4/207). Bilinmezlerin olduğu bu konuda ihtilafların olması da kaçınılmazdır. Bu nedenle İhvân-ı Safâ'ya göre, zat ve sıfatlarla ilgili ihtilaf meselesi de alimlerin fırka ve mezheplere ayrılmasının temel nedenlerinden birisidir. Çünkü zihinlerinde Tanrı'nın mahiyetini ve O'na layık olan sıfatların keyfiyetini tefekkür ettikleri zaman, onların anlayışlarına pek çok zan ve kuruntu ilişmiştir. Hâlbuki zanlar kişiyi doğruya ulaştırmaz, zihinler onunla kargaşadan kurtulamaz, nefisler huzur bulup kalpler tatmin olmaz. Bu hal ancak insanın onlardan herhangi birisine inanıp nefsin onunla huzura ermesi ve kalbin de tatmin olmasıyla son bulur. İhvân-ı Safâ'ya göre insanlardan bir kısmı, Tanrı'nın faziletli şahıslardan birisi olduğuna inanır. Onlara göre Tanrı'nın övülen pek çok sıfatı ve değişen pek çok fiili vardır. O, yaratıklarından hiçbirisine benzemez. O'nun dışında mahlûkatı arasında kendisine denk olan hiçbir şey ve kimse yoktur. O, mekânı olmayan bir mekânda tüm yaratıklarından ayrı olarak tek başına bulunmaktadır. Bu, avamdan olan halkın tamamının ve havasın da çoğunun görüşüdür (İhvân-ı Safâ, trz: 3/514).

Yine insanlardan bir kısmı, Tanrı'nın gökte, tüm mahlûkatın reislerinin üstünde olduğuna, diğer bir kısmı ise, O'nun göklerdeki Arş'ın üzerinde bulunduğu, oradan gökler ve yer ehlini gözetlediğine, onlara nazar ettiğine, onların sözlerini işittiğine ve onların vicdanlarında olanları bilip, işlerinden hiçbirisinin kendisine gizli kalmadığına inanır. Bu görüş ve inanç, kadınların, çocukların, cahillerin ve matematik ve tabiat bilimleri ile akli ve metafizik ilimlerden hiçbir şey bilmeyen halkın geneli için iyidir. Çünkü onlar bu görüşe ve inanca bağlandıkları zaman, Tanrı'nın varlığı hakkında kesin bir kanaate varırlar. Böylece O'nun peygamberleri aracılığıyla gönderdiği emir ve yasaklar manzumesinden oluşan tavsiyelerini hak ve gerçek olarak bilip kabul ederler. Sonuçta onları öğrenerek Tanrı'nın ödül vaadini ümit edip, ceza vaadinden de korkmak suretiyle onlarla amel ederler. Günahlardan ve kötülüklerden kaçınırlar. İyi ve hayırlı olanla amel ederler. Bunda da onlar ve hem avam hem de havastan onlarla muamele edip birlikte yaşayan kimseler için bir yarar vardır. Elbette onlar bu inandıkları şeylerden dolayı Tanrı'ya hiçbir surette zarar veremezler.

İnsanlardan, ilim ve marifet bakımından bunların üzerinde bulunan diğer bir grup, bu görüşün batıl olduğuna inanır. Onlara göre, Tanrı'ya kendisini herhangi bir mekânın kuşattığı bir şahıs olarak inanmak gerekmez. Aksine O, bütün varlıklar içerisine sirayet etmiş olan ruhanî bir surettir. Bu yüzden O'nu hiçbir mekân ve zaman kuşatamaz. O'na bir duyunun temas etmesi mümkün olmadığı gibi, O'nda bir değişiklik ve sonradan oluş da söz konusu edilemez. Yerlerde ve göklerde, mahlûkatının işlerinden en küçük bir şey bile O'na saklı kalmaz. O, onları oluşlarından önce ve yok oluşlarından sonra bildiği gibi, oluş hallerinde de görür ve bilir. İlim, irfan ve akıl bakımından bu gurubun üstünde olan diğer bir grup ise, O'nun bir suretinin

bulunmadığına inanır. Çünkü onlara göre suret, ancak heyula ile birlikte bulunabilir. Aksine O, ruhanî nurlardan basit bir nurdur. “Gözler onu idrak edemez; fakat O, gözleri idrak eder.” (En’am, 6/103). İlim, irfan ve düşünce itibarıyla bunların üzerindeki bir kısım insanlara gelince, onlar, Tanrı’nın ne bir şahıs ve ne de bir suret olduğuna inanırlar. Bilakis onlara göre O, tek bir kuvvet sahibi olan tek bir hüviyettir. Bununla birlikte O’nun şaşırtıcı pek çok fiili ve sanat eseri vardır. Mahlûkatından hiç kimse, O’nun ne olduğunu, nerede ve nasıl bulunduğunu bilemez (İhvân-ı Safâ, trz: 3/515).

SONUÇ

X. yüzyıl İslam düşünce geleneği içerisinde önemli bir yere sahip olan İhvân-ı Safâ topluluğu toplumun kurtuluşunun temin edilmesi yolunda, görüşlerini Risaleleriyle insanlığa armağan etmiştir. İhvân-ı Safâ Risalelerinin odak noktasında ise Tanrı vardır. Risaleleri yazanlar Tanrı’yı doğru bir şekilde tanımak ve eşyanın hakikatlerini araştırmak hususunda gösterdikleri çabalar dolayısıyla kendilerinin doğru bilgiye vakıf kıldıklarına inanmakta ve bu doğru bilgileri de diğer insanlara aktarma görevinin kendilerine verildiğine inanmaktadırlar. Onlara göre Tanrı’nın, kendisinden başkasının bilmediği ve kimsenin ortak olmadığı bilgileri vardır. Bu nedenle insanlar zaman zaman O’nun hakkında yanlış bilgilere sahip olabilmektedirler. İhvân-ı Safâ’nın, yazdıkları Risalelerde güttükleri amaçların çoğu, Tanrı’yı birlemek ve bilgisini bilmeyen cahillerin nispet ettikleri şeylerden Tanrı’yı tenzih etmektir. Zira İhvân-ı Safâ’ya göre aklını kullanan ve hikmet sahibi olan kişinin ulaşabileceği en son mertebe Tanrı’nın bilgisine kavuşmaktır.

Orta Çağ İslam düşüncesinde önemli bir yere sahip olan dönemin entellektüel etkinliği olan Risalelerde Tanrı’nın bilgisine ulaşmak isteyen insanın mutlak manada kendini tanıması ısrarla vurgulanır. Aslında kendini bilme ile kastedilen şey insanın ikili yapısı olan maddî ve manevî ya da cismanî ve ruhî bakımdan hedeflediği geçekliği ortaya çıkarmasıdır. Her insanın kendi nefisini bilmesi gerekliliğinden hareketle yazılan Risaleler, insanın tedrici bir eğitim ile bilişsel yönden gelişmesini sağlamaya dönük bir şekilde düzenlenmiştir. Bu eğitimin sonunda ise doğru bir Tanrı bilgisine kavuşulacağı ifade edilmiştir. Zira İhvân-ı Safâ’ya göre insan âlemin bir özetidir. Eğer insan kendini bilirse âlemin tamamını bilebilir. Âlemin tanınabilmesi için “küçük âlem” olan insan tanınmalıdır. Oradan da âlemin yaratıcısı olan Tanrı’nın bilgisine ulaşılabilir. Bunun için insan önce nefis bilgisine elde etmeye çalışmalı ve bu konuda da aklını kullanmasını bilmelidir.

İhvan, ilimleri değerine göre sınıflandırdığında Marifetullah’ı en üste koyar. Onlara göre, ilimlerin en şerefli ve marifetlerin en yücesi Tanrı ve ona layık olan sıfatların bilgisidir. İhvân-ı Safâ, Tanrı bilgisinin kendine has, sınırsız ve kuşatılmaz olduğu ve asıl mahiyetini yine Tanrı’dan başkasının bilemeyeceğini belirler. Tanrı’nın bilinmesi ise insanın içine yerleştirilmiş doğal bir bilgi olarak değerlendirilmiştir. Ancak bu bilginin ortaya çıkması için öncelikle insanın kendisini tanıması ve nefisini arındırması gerektiği vurgulanmıştır. Bu da Tanrı’yı bilme konusunda farklı anlayışların varlığını ortaya çıkarmıştır. Zira kendini tanımak ve nefisini arındırmak hususunda insanlar eşit seviyede olmadıklarından ulaştıkları bilgi bakımından da eşit seviyede olmayacaklardır.

KAYNAKÇA

Awa, Adel, (1953), Tahlil ve Tenkidler, İhvan Al-Safa’nın Tenkid Kafası, (çev.: Hamdi Ragıp Atademir), *AÜİFD*, 2(1), 95-117.

Bayladı, Derman, (2008), *Pythagoras Bir Gizem Peygamberi*, İstanbul: Say Yayınları.

Çetinkaya, Bayram Ali, (2003), *İhvân-ı Safâ’nın Dinî ve İdeolojik Söylemi*, Ankara: Elis Yayınları.

Cihan, A. Kamil, (1998), *İbn Sina ve Gazali’de Bilgi Problemi*, İstanbul: İnsan Yayınları.

- Emin**, Ahmed, , (2007), *Zuhru'l-İslam* 1-2, Beyrut-Lübnan: Dar el- Kutub el-İlmiyye.
- Fahri**, Macit, (1992), *İslâm Felsefesi Tarihi*, (çev. Kasım Turhan), İstanbul: İklim Yayınları.
- Fahri**, Macit, (2008), *İslâm Felsefesi, Kelâmı ve Tasavvufuna Kısa Bir Giriş*, (çev. Şahin Filiz), İstanbul: İnsan Yayınları.
- Filiz**, Şahin, (2010), *İhvân-ı Safâ Topluluğu ve İnsan Felsefesi -İlk İslâmHümanistleri-*, Ankara: Bilim ve Ütopya Kitaplığı.
- Gilson**, Etienne, (1961), Şark Filozofları, (Çev.: İbrahim Agâh Çubukçu), *AÜİFD*, Ankara: 9, 197-206.
- Gilson**, Etienne, (2007), *Ortaçağda Felsefe*, (çev.: Ayşe Meral), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- İhvân-ı Safâ**, (trz), *Resailu İhvânu's-Safâ ve Hullanu'l-Vefa*, 1-4, Neş. Butros el-Bustani, Beyrut: Daru Sadır.
- Ma'sum**, Fuad, (1998), *İhvân-ı Safâ-Felsefetühüm ve Gayatühüm-*, Dımeşk-Suriye:Dar al-Mada Li's-Sekafeti Ve'n-Neşr.